

Značaj preduzetništva za ruralni razvoj Republike Srbije

Mirjana Cvijić, Ilija Čosić i Jelena Borocki

Abstract

For a number of years there has been an ongoing process of migration from rural areas to urban industrial centers. A large and strategically important areas remain uncovered with population, and their resources unused. At the same time, development of urban centers leads to excessive concentration of population and industry, which produces negative consequences in the economic, social, spatial and ecological spheres. Therefore, Serbia's economic policy should focus on developing rural areas and on encouraging better use of its natural resources. Agriculture and rural tourism should be the pillars of economic development and the main source of its competitiveness in domestic and international markets. The establishment of institutions, rules and policies that guarantee equal access to knowledge, capital, technology and other services is a prerequisite for efficient and sustainable transformation of rural areas. Clustering of small and medium enterprises and the establishment of cooperation based on trust and good business practices would increase food production, its quality and competitiveness of exports. Moreover, additional activities such as marketing, distribution, transport, etc. would also develop and that would have a huge impact on employment growth. Because of all these advantages for society, entrepreneurship should become the key factor for better rural development.

Keywords: *rural development, rural area, agriculture, cluster, entrepreneurship.*

1. Uvod

Već duži niz godina prisutan je proces migracije stanovništva iz ruralnih područja prema urbanim industrijskim centrima. Veliki i strateški važni prostori ostaju populaciono nepokriveni, a njihovi resursi neiskorišćeni. Istovremeno, u razvijenijim centrima dolazi do prekomerne koncentracije stanovništva i privrede, što proizvodi negativne posledice u ekonomskoj, socijalnoj, prostornoj i ekološkoj sferi. Nedostatak systemske državne podrške integralnom razvoju ruralnih sredina doveo je do zaostajanja u celokupnom društveno – ekonomskom i kulturnom napretku. Posledice tog zaostajanja su da od oko 4700 sela u Srbiji godišnje svako četvrto nestane.

Nasleđene kompetitivne prednosti kao što su prirodni resursi, geografsko područje, ili dostupnost radne snage, postaju manje važne kod obezbeđivanja budućeg napretka. Globalizacija je dovela do ekspanzije prirodnih resursa, novih tehnologija i velike dostupnosti i najudaljenijih tržišta. Nacionalni i regionalni životni standardi ne zavise samo od nasleđenih resursa, već od toga da li su obezbeđeni uslovi koji omogućuju preduzećima koja posluju na datoj teritoriji, da budu visokoproduktivna u korišćenju tih resursa [Palčić, 2007].

Nerazvijeni regioni u Srbiji imaju značajan potencijal za napredak i razvoj konkurentnosti na domaćem i inostranom tržištu i mogu se revitalizovati nedvosmislenim usmeravanjem privrednih i ekonomskih aktivnosti iza kojih stoji nacionalni interes. Integracija obučene radne snage, preduzetnika i kapitala na svim nivoima, kao i snažni fondovi i institucije, koji će podići produktivnost

i primenu inovacija, mogu osigurati ekonomski razvoj i buduću kompetitivnost ruralnih oblasti u Republici Srbiji. Država ima ulogu da zakonima, politikama i programima obezbedi mehanizme podrške takvim inicijativama i da od ruralnih oblasti napravi atraktivan poslovni ambijent koji privlači investitore, preduzeća, obrazovne institucije i druge interesne grupe i koji podstiče zdravu konkurenciju između učesnika, njihovu međusobnu saradnju i umreženost.

2. Ekonomske karakteristike ruralnih oblasti u Srbiji

Privredna struktura ruralnih područja Srbije zavisi od primarnog sektora, posebno od poljoprivrede. Dominira tradicionalna, monofunkcionalna poljoprivreda, pa Srbija spada u red „najagrarnijih“ zemalja Evrope [Nacionalni program ruralnog razvoja RS, 2011].

Ruralna područja zahvataju 85% teritorije Srbije i u njima živi 55% od ukupnog stanovništva [Plan strategije ruralnog razvoja RS, 2009]. Poljoprivreda u BDP Srbije učestvuje sa oko 20%, u izvozu sa skoro 30%, a od poljoprivrede posredno ili neposredno živi 1/3 stanovništva [Tešić, 2008]. Poljoprivreda je grana koja zapošljava veliki broj ljudi u Srbiji, preko 20%. Ako posmatramo samo ruralno stanovništvo, njih oko 50% je zaposleno u poljoprivredi što je jasan dokaz niskodiversifikovane aktivnosti, a samim tim i prihoda ruralnog stanovništva [Nacionalni program ruralnog razvoja RS, 2011]. Uprkos velikom učešću poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti, očekuje se da će postojeća proizvodna struktura, posebno u nekim delovima Srbije, u budućnosti biti ugrožena zbog nedostatka radne snage. Deficit radne snage u poljoprivredno najrazvijenijim regionima kompenzovan je proteklih godina izbegličkom populacijom ili radnicima koji su ostajali bez posla u industriji. Oba pomenuta izvora radne snage su u međuvremenu presušila, a da to paralelno nije bilo praćeno mehanizovanjem radnih procesa i tehničko – tehnološkim napretkom.

Poljoprivreda i proizvodnja hrane nisu jedine funkcije ruralnih područja, već to može biti i širok spektar drugih delatnosti koje imaju za cilj zadovoljavanje potreba ruralne populacije. Stoga, podrška unapređenju životnog standarda i uspostavljanju socijalne i ekonomske stabilnosti ruralnih domaćinstava primenjuje se već nekoliko decenija razvojem ruralne nepoljoprivredne ekonomije [Bogdanov, 2007].

U poslednje vreme u Srbiji se postepeno razvija proizvod ruralnog turizma koji u različitim delovima dobija različite forme ponude. Tako se u zapadnom delu Srbije ovaj proizvod oblikuje na bazi obnove starih ruralnih srpskih kuća, dok se u Vojvodini sve više prepoznaje ponuda salaša, kao tipičnog vojvođanskog ruralnog iskustva povezanog sa aktivnostima. Ovaj proizvod otvara turističkoj tražnji najčešće seoske sredine, termalne izvore, reke ili jezera, a gostima prezentuje tradicionalnu gostoljubivost i životne vrednosti lokalnog stanovništva. Predstavlja i polugu ekonomskog razvoja i podizanja životnog standarda u ruralnim zajednicama, na principima održivog razvoja i očuvanja prirodnih resursa [Strategija turizma RS, 2005].

Efikasno i efektivno korišćenje izuzetno raznolikih prirodnih resursa treba da bude strateški cilj koji će Republici Srbiji otvoriti vrata na velika evropska i svetska tržišta. Prilikom definisanja razvojnih politika ruralnih područja ne treba zanemariti i razvoj nepoljoprivredne ruralne ekonomije. Time će se preventivno, a na bazi iskustava i prakse zemalja u razvoju, uticati na smanjenje jaza koji se stvara između potreba stanovništva i raspoloživih resursa.

3. Finansiranje ruralnog razvoja u Srbiji

Finansijski kapital ruralnih područja u velikoj meri zavisi od razvijenosti finansijskog tržišta i njegove dostupnosti ruralnom stanovništvu. Uspostavljanje efikasnih finansijskih institucija i kre-

ditnih mehanizama prilagođenih specifičnim potrebama ruralnog stanovništva i poljoprivredne proizvodnje, preduslov su za aktiviranje razvojnih potencijala ruralnih područja.

Tokom 2004. godine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede u saradnji sa Ministarstvom finansija započelo je izgradnju finansijskog tržišta i sistema kreditiranja poljoprivrede, kako bi se obezbedili dugoročni i stabilni izvori njenog finansiranja. Pomak u razvoju ruralnog finansijskog tržišta u Srbiji, učinjen je 2005. godine, uvođenjem poljoprivrednih kredita sa kamatnim stopama koje su beneficirane sredstvima agrarnog budžeta. Poslednjih godina i poslovne banke odobravaju specijalizovane kreditne linije namenjene poljoprivredi. Osim toga, programi razvojnih fondova usmereni su na podsticanje ulaganja u nerazvijena područja, osnivanje i razvoj malih i srednjih preduzeća (u daljem tekstu MSP) u ruralnim područjima, agroindustriju i sl., čime su povećane mogućnosti aktiviranja ruralnih potencijala. Trenutno, finansijsko tržište u poljoprivredi obuhvata sledeće izvore finansijskih sredstava: podršku iz Agrarnog budžeta, kredite komercijalnih banaka, razvojne fondove na republičkom, pokrajinskom i opštinskom nivou i lizing kompanije [Bogdanov, 2007].

Preovlađujući izvor ulaganja u poljoprivredu potiče iz agrarnog budžeta, koji je gazdinstvima koji žive od ove proizvodnje od izuzetne važnosti i pomaže im da zasnuju novu proizvodnju. Međutim, poslednjih godina visina sredstava koja se izdvaja iz agrarnog budžeta za podršku gazdinstvima, ima tendenciju smanjenja (u 2004. godini je bila 4% a u 2010. godini 2,3% nacionalnog budžeta). Iako male izdašnosti, taj deo republičkog budžeta doprineo je održavanju i preživljavanju jednog broja gazdinstava.

U uslovima nominalnog i realnog pada agrarnog budžeta, veliki broj poljoprivrednih gazdinstva u statusu fizičkih lica već se nalazi na rubu egzistencije i pitanje kako će zasnovati proizvodnju u sledećoj proizvodnoj godini. Broj vlasnika zemljišta koji će doživeti njihovu sudbinu u narednim godinama teško je predvideti. Sve to predstavlja izuzetan rizik za državu koja ne uspeva da amortizuje tranzicione udare u poljoprivredi i na selu.

Poljoprivreda i prehrambena industrija Srbije predstavljaju okosnicu privrednih aktivnosti i jedine su privredne oblasti, pored vojne industrije, koje ostvaruju suficit u spoljnotrgovinskom poslovanju. Stoga, počev od ove godine, potrebno je obezbediti nivo agrarnog budžeta u visini od najmanje 5% nacionalnog budžeta sa godišnjim povećanjem učešća od 20% tako da u 2015. godini on dostigne nivo od 10% izdataka nacionalnog budžeta [Privredna Komora Vojvodine, 2010]. Sredstva iz agrarnog budžeta treba da imaju razvojni karakter, da se namenski troše i kontrolišu, da se njima obezbedi stvaranje atraktivne investicione klime i da podstaknu konkurentnost ruralnih područja na nacionalnom i internacionalnom nivou.

Obezbeđivanje povoljnih uslova kreditiranja poljoprivrede predstavlja ključni preduslov za njeno dinamičnije restruktuiranje i unapređenje ukupne ruralne ekonomije. Poljoprivrednici u Srbiji su malo koristili ponuđene mogućnosti kreditiranja, a kao uzrok tome uglavnom se navode dve vrste prepreka [Bogdanov, 2007]:

- interna ograničenja koja su rezultat sposobnosti ili spremnosti gazdinstava da se zadužuju (ograničeno poverenje u bankarski sektor i nebankarske finansijske institucije; nedostatak iskustva, stručnosti i preduzetničkog znanja poljoprivrednika u izradi i predstavljanju biznis planova i dr.)
- eksterne prepreke koje onemogućavaju pristup kreditnim sredstvima i uspostavljanje efikasnog finansijskog tržišta (visoke kamatne stope; visoki fiksni troškovi odobravanja i praćenja otplate kredita; nemogućnost obezbeđenja kreditne garancije; nesigurnost tržišta poljoprivrednih proizvoda; nedostatak stručnosti i iskustva bankarskog osoblja u poslovanju sa poljoprivrednicima i evaluaciji poljoprivrednih biznis planova i dr.)

Uspostavljanje efikasnog finansijskog tržišta primerenog potrebama agrarnog sektora je proces koji zahteva dalja institucionalna i organizaciona prilagođavanja. Postojeća ponuda finansijskog kapitala je nedovoljna po obimu i nedovoljno je diversifikovana, što tržište novca čini skupim za poljoprivrednike. Pored specijalizovanih bankarskih institucija, moguća rešenja mogu se tražiti i u kreditnim zadrugama, mikrokreditnim institucijama i drugim privrednim društvima koja nude širok spektar finansijskih usluga.

Još uvek su prisutni brojni problemi u ovom segmentu vođenja agrarne politike počev od preplitanja nadležnosti pojedinih institucija, do nepostojanja kvalitetnih kadrovskih potencijala u savetodavnim službama koji će pripremiti biznis planove ili uraditi investiciono - tehničku dokumentaciju neophodnu za odobravanje finansijskih kredita, ili za izgradnju poljoprivrednih objekata u funkciji ruralnog razvoja.

4. Ključni činioci u budućim politikama ruralnog razvoja Srbije

4.1 Razvoj infrastrukture poslovne podrške

Termin infrastruktura poslovne podrške podrazumeva mrežu institucija i organizacija koje pružaju usluge potencijalnim i postojećim preduzetnicima i MSP, pomažu im u razvoju njihovih poslovnih kapaciteta (ljudskih, organizacionih, marketinških, itd.), ili obezbeđuju fizičke resurse (poslovne prostorije, proizvodne hale, tehnologiju) za poslovne operacije. U datu infrastrukturu spadaju poslovni inkubatori, klasteri, industrijske zone, tehnološki parkovi, inovacioni centri i dr [Mijačić, 2011].

Kapacitet, struktura i svrha infrastrukture poslovne podrške treba da je u skladu sa lokalnim i regionalnim razvojnim potencijalom, kao i sa tržišnim zahtevima. Njen primarni cilj je ostvarivanje ukupnog ekonomskog razvoja na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou.

U nedavno usvojenoj Strategiji industrijskog razvoja Republike Srbije za period 2011. - 2020.g. pod pojmom infrastruktura poslovne podrške podrazumeva se lociranje, konstruisanje i opremanje industrijskih zona, industrijskih parkova, poslovnih inkubatora, klastera, logističkih i poslovnih centara i turističke infrastrukture. Ovom strategijom je napravljena prva mapa infrastrukture poslovne podrške u Srbiji.

Teritorijalna rasprostranjenost elemenata infrastrukture poslovne podrške u Srbiji trenutno je neujednačena. Najrasprostranjenija je u nekoliko urbanih centara, a neki od razloga su veće prisustvo donatora finansijskih i drugih sredstava i angažovanost regionalnih agencija za razvoj MSP u pogledu rasta svesti i ideje o potrebama razvoja date infrastrukture. Na regionalnom nivou, postoje značajne razlike u koncentraciji infrastrukture između regiona Beograda i Vojvodine na jednoj strani i Šumadije i Zapadne Srbije i Južne i Istočne Srbije na drugoj strani [Mijačić, 2011].

Balansirana i planska infrastruktura poslovne podrške preduslov je ravnomernog razvoja regiona i pokretanja kompetitivne i produktivne privrede i ekonomije ruralnih oblasti. Razvojem i unapređenjem poljoprivrede i ruralnog turizma, sela se više ne bi tretirala kao problem, već kao pogodno tle za osnivanje i razvoj klastera, koncentrisanje tehnologija, inovacija, znanja, MSP i preduzetnika, obrazovnih institucija, medija, turista i dr.

4.2 Klasteri

Preduzeća u Srbiji se danas suočavaju sa mnoštvom alternativa kada je u pitanju pozicioniranje njihovih aktivnosti i proizvoda na mestima koja predstavljaju najbolje poslovno okruženje u

skladu sa njihovim specifičnim potrebama. Tržišta su postala dostupnija zahvaljujući konstantnim napretkom tehnologija i komunikacije i velika je verovatnoća da će se resursi u buduće pomerati ka atraktivnijim regionima. Uloga klastera kod povezivanja i saradnje preduzeća biće sve značajnija i doći će do regionalne specijalizacije [DG Enterprise and Industry Report, 2007].

Osnovni motivi MSP za udruživanje u klustere proističu iz problema s kojima se susreću u svakodnevnom poslovanju, a oni su sledeći [Tešić, 2008]: nedovoljan finansijski potencijal da samostalno ulažu u tehničko – tehnološki razvoj i razvoj i unapređenje proizvoda ili usluga; nemogućnost dostizanja evropskih i svetskih tržišnih standarda i nedovoljni kapaciteti proizvodnje za izlazak na pojedina tržišta i uspostavljanje ozbiljne partnerske saradnje.

U Srbiji postoji veliki potencijal za formiranje klastera u oblasti primarne proizvodnje, prerade, trgovine i usluga [Tešić, 2008]. Srbija tradicionalno ima dobar kvalitet mesa, povrća, voća, kao i kvalitetne prerađivačke poljoprivrednih proizvoda. Ekspanzija tržišta organski zdrave hrane, prilika je za Srbiju, jer se prirodni resursi u proteklih nekoliko godina nisu koristili na intenzivan način. Uspostavljanjem klastera povećala bi se domaća proizvodnja prehrambenih proizvoda, kao i njihov kvalitet i konkurentnost u izvozu. Istovremeno bi došlo do razvoja pratećih delatnosti (distribucija, trgovina, transport, skladištenje, marketing), što bi uticalo na povećanje zaposlenosti [Stojanović, Ognjanov, 2012]. Cilj je da Srbija ne bude zemlja koja izvozi sirovine, već finalne proizvode visokog stepena obrade.

Glavni činioci u razvoju poljoprivrednih i drugih klastera treba da budu preduzeća, gazdinstva, preduzetnici, vlasnici i menadžeri koji shvataju potrebu udruženog delovanja. Obrazovne ustanove imaju obrazovni i savetodavni karakter i stavljaju na raspolaganje svoje stručnjake koji poseduju aktuelna znanja i imaju viziju, kao i studente koji na taj način dobijaju priliku da u praksi provere svoja znanja i da daju svoj doprinos razvoju regiona. Razvojni centri imaju značajnu ulogu kada su u pitanju istraživačko – razvojne i inovativne aktivnosti u samim klasterima. Ostali činioci su finansijski posrednici i organizacije za pružanje poslovnih usluga sa ekspertizom koja odgovara potrebama klastera (marketinške, projektantske i računovodstvene organizacije). Lokalne vlasti, regionalne razvojne agencije i ostala privredna tela, imaju značajan udeo u pospešivanju razvoja klastera putem intervencija, strateškog usmeravanja, donacija, stvaranja pogodnih uslova razvoja, organizovanja edukativnih seminara po regionima, smanjenja rizika za ulazak u posao, pri uzimanju kredita, itd. Jedino kroz aktivno učešće svih pomenutih činioaca koji imaju jasnu ideju o potrebama i problemima pojedinaca i mogućnostima rešavanja tih problema kroz povezivanje, je moguće ojačati i razviti klaster. Razvoj preduzetničkih kompetencija i preduzetničke klime je važan strateški zadatak u procesu transformacije ruralnih oblasti, koji bi uspešno trebalo da se ostvari aktivnostima navedenih institucija i kroz funkcionisanje klastera.

Udruživanje MSP iz poljoprivrednog sektora može biti jedna od ključnih strategija u okviru budućih politika razvoja ruralne ekonomije u Srbiji. Preduzeća bez obzira na delokrug poslovanja, suočena su sa brojnim problemima koji su posledica neadekvatne privredne politike države i dugogodišnjeg zanemarivanja srpskih interesa u tom smislu. Udruživanje preduzeća i saradnja zasnovana na poverenju i dobroj poslovnoj praksi je način da se ti problemi lakše prevaziđu i da se pažnja usmeri na razvoj i uspešno pozicioniranje srpskih preduzeća na domaćem i inostranom tržištu.

5. Zaključak

Ekonomska politika Srbije treba da bude usmerena na razvoj ruralnih sredina i da podstakne bolje korišćenje njihovih prirodnih potencijala. Poljoprivreda, posebno proizvodnja zdrave hrane i ruralni turizam treba da budu stubovi daljeg ekonomskog razvoja Srbije i glavni izvor njene kon-

kurentnosti na domaćem i svetskom tržištu. Važno je da država uz pomoć stručnih ljudi, institucija i ruralnog stanovništva koje je najbolje poznato sa problemima i prilikama, nerazvijena područja učini atraktivnim putem posebnih pogodnosti za preduzeća koja bi tako imala potrebu da u njih investiraju. Ubrzan ekonomski razvoj nerazvijenih područja smanjio bi migracije i povećao kvalitet života ljudi.

Srbija ima veliki potencijal za formiranje agroklastera i to je jedan od načina da se prevaziđu problemi srpskih preduzeća koji su izazvani neadekvatnom primenom ekonomske i privredne politike i sistemskog zanemarivanja njihovih potreba i interesa. Država treba da preuzme ulogu medijatora i da potpomogne umrežavanje preduzeća, kao i da obezbedi neophodnu stručnu i finansijsku pomoć. Proizvodi koji su rezultat dobre saradnje i udruženih snaga srpskih preduzeća treba da budu kvalitetni, jedinstveni i prepoznatljivi na svetskom i evropskom tržištu.

Sprečavanje dalje stagnacije srpskih sela i njihova revitalizacija je problem velikih razmera koji zahteva od državnih organa da u njegovo rešavanje uključe sav naučni i obrazovni potencijal Srbije, počevši od Srpske akademije nauka, preko razvojnih i naučnih instituta, do univerziteta i fakulteta.

Ispunjenje ovog nacionalnog zadatka može popraviti izgled Srbije u budućnosti da postane jaka i konkurentna država, koja je svesna svog bogatstva i racionalno ga koristi i koja svim svojim stanovnicima, bilo da žive u selima ili gradovima, obezbeđuje zaposlenje i kvalitetne životne uslove.

Literatura

1. Bogdanov, N. (2007): Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija, Beograd: UNDP [Internet] dostupno na: www.undp.org.rs (Sačuvano: 22.4.2012.);
2. DG Enterprise and Industry Report (2007): Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities;
3. Horwath Consulting Zagreb i Ekonomski fakultet Beograd (2005): Strategija turizma Republike Srbije, Beograd;
4. Mijačić, D. (2011): Analysis od Business Support Infrastructure in the Republic of Serbia, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd;
5. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (2009): Plan strategije ruralnog razvoja za period od 2009. do 2013. godine, Beograd;
6. Nacionalni program ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Beograd: Dostupno na internet stranici <http://www.mpt.gov.rs/download/4827011.0062.9-1.pdf> (Sačuvano: 22.4.2012.);
7. Palčić, I. (2007): Industrial clusters, DAAAM International Publishing, Vienna;
8. Stojanović Ž. I Ognjanov G. (2012): Strateška opredeljenja Srbije u domenu ruralnog razvoja – proizvodnja i marketing tradicionalne hrane. *Ekonomске teme*, 1, 19-32, Niš
9. Tešić, Z. i Nikolić, R. (2008): Programi, tehnologije, organizacija i upravljanje razvojem kompetitivnog sela, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad;
- 10 <http://www.pkv.rs/node/656> (Sačuvano: 22.4.2012.).